

ŽURNALISTIKA A MEDIÁLNÍ STUDIA V ČESKU. ÚVAHY O HISTORICKÉM VÝVOJI A SOUČASNÉ SITUACI

BARBARA KÖPPLOVÁ – JAN JIRÁK

Abstract

Journalism and Media Studies in the Czech Republic: Some Deliberations on their Historical Development

Taking developments since 1989 as a starting point, this contribution deals with the history of the Czech press on one hand, starting with the beginning of the eighteenth century, and with the treatment of journalism and the media as academic field on the other. The authors demonstrate that the Czech press scene was a mirror and, at the same time, an engine for the cultural development and for the politicization of the Czech nation. They follow developments from the First Czechoslovak Republic, where the media experienced a heyday, through repression during the German occupation, up to the socialist era. They elaborate on individual phases of socialist press politics and describe the exploitation of the media for political goals, but also their modernization. The scientific treatment of media developments is also traced back to the start, as is the professionalization of the journalistic trade. According to the authors, this rich tradition has been far too rarely taken into consideration since 1989: too frequently the press, but also the newly established media sciences followed models from the West. The main goal of the authors is thus to draw attention to the inspiration that can be gleaned from the own past, in media science and other disciplines dealing with the media.

Keywords: Czech lands, Czechoslovakia, mass media, journalism

Politické, socioekonomické a kulturní změny, k nimž došlo v souvislosti s koncem studené války na přelomu 80. a 90. let minulého století, bývají spojovány především s novým uspořádáním politických sil v globálním měřítku, posílením ekonomizace veřejného i soukromého života a s tím související dominancí neoliberalní doktríny. V zemích, které dříve spadaly do mocenské sféry bývalého Sovětského svazu, došlo k zásadním transformačním procesům, jež se dotkly snad všech společenských institucí, od způsobu legitimizace politické moci a státoprávního

uspořádání (v některých případech včetně změn samotné státnosti, které přetvořily i politické mapy) přes zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti a organizaci ekonomického života po legislativu, školství či vědu a výzkum. Transformační procesy se nevyhnuly ani oblasti veřejné a masové komunikace, tedy novinám a časopisům jako tištěným periodickým médiím a rozhlasu a televizi jako vysílacím médiím. Nejen v mediální sféře děly se tyto změny začasté pod hesly „přibližování Západu“, „návratu do Evropy“ a podobnými deklaratorně restauračními metaforami, jejichž společným jmenovatelem byla málo kritická adopce postupů, modelů a stavů příznačných pro situaci v zemích, které se v geopolitickém rozdělení světa po skončení druhé světové války ocitly v protisovětském táboře.

Zatímco procesy ekonomické, politické a mediální transformace byly již od 90. let často analyzovány, změny v jiných oborech zůstaly na okraji pozornosti. K těmto očividně méně atraktivním tématům patří otázka, jak se promítá rozpad bipolárního světa do činnosti vědeckých pracovníků a do praxe vysokých škol v transformující se společnosti. Přitom byla tato změna obzvláště v oblasti sociálních věd a humanitních disciplín velmi zásadní a znamenala často nejen nové definování diskursivních rámců ve stávajících vědních disciplínách, ale i obnovu oborů, které byly v poválečné době utlumeny či potlačovány, popř. konstituování zcela nových oborů. Otázka, nač by se mělo navázat a kde by se měla hledat inspirace, byla také začleněna. I do transformace vědecké a vysokoškolské praxe se proto promítalo dilema na co navázat a kde hledat inspiraci. Jako poměrně snadná a efektní se nabízela možnost inspirace u příslušných oborů v „západním“ světě, ale navázat bylo možné i na starší tradici domácí, např. meziválečnou. V hektické atmosféře 90. let nebylo často dost prostoru a času pro pronikavější reflexi jednoho ani druhého, překotný vývoj nutil k improvizaci. V této situaci byla nakonec zvolena cesta snazší a rychlejší – ohlízet se po zahraničních vzorech a přehlížet domácí – často nezpracovanou či pozapomenutou nebo potlačenou – tradici.

Jedním z oborů sociálních věd, který se v těchto podmínkách v první polovině 90. let nově konstituoval, bylo studium masových médií a masové komunikace. Tento obor, který se v „západních“ zemích profiloval pod různými označeními,¹

¹ V posledních desetiletích se tento obor vyskytuje zvláště v evropském kontextu pod souhrnným anglicizujícím označením „mediální studia“, (*media studies*, *Medienwissenschaft*, *les études de communication médiatique*, resp. *mediology*, v americkém prostředí se častěji udržuje tradičnější *mass communications*). Často se objevující označení „mediální studia“ bylo i v nomenklatuře oborů v České republice přijato, ale lze je chápat jako další vcelku nešťastný případ z řady otrockých překladů z angličtiny, v níž nejrůznější *studies* (*gender studies*, *cultural studies*, *security studies* apod.) představují tematicky vymezené celky s heterogenní, vnitřně nesoudržnou metodologií (to se týká koneckonců i *journalism studies*). Obor vznikl na základech předcházejícího historického a sociologického zájmu o veřejné komunikační aktivity, které se začaly formovat se vznikem tzv. moderních,

má za sebou – což odpovídá významu médií v těchto společnostech během procesu modernizace – pestrou a rozmanitou historií. Nalezl své vyjádření nejen jako disciplína sociálních věd se silně empirickým zaměřením a jako humanitně orientovaný kriticko-historický obor, ale i jako autonomní obor univerzitního vzdělávání a zároveň jako uznávaný akademický rámec pro další oblasti vysokoškolského vzdělávání, především žurnalistiku a pedagogiku.

Důsledkem razantní politické změny konce 80. let bylo, že zvýšený zájem o studium médií v „západních“ demokratických společnostech získal nový ideový podnět: porážku sovětského pojetí médií bylo možné vykládat jako potvrzení životaschopnosti liberálně demokratického modelu *svobodných a společensky odpovědných* médií. Vzhledem k souběžně probíhající masivní komercializaci a komodifikaci médií v západním světě toto potvrzení statusu vlastníkům médií a neoliberálním politikům vyhovovalo, dávalo prvním prostor pro další posílení vlastních politických a ekonomických pozic a pro druhé se stalo argumentem pro další deregulaci médií. Rozměr liberálně demokratický přitom sílil a stal se zdůvodněním boje proti jakémukoliv omezování, a rozměr sociální odpovědnosti se postupně vytrácel. Současně nabývala na síle zásadní technologická změna v podobě digitalizace a internetizace médií, která také povzbuzovala – alespoň zprvu – zájem o studium médií.

Odborný zájem o média měl v českém prostředí rovněž svou tradici, vlivem dějinných zvrátů přetržitou – byla především násilně přerušena rozbitím Československa v letech 1938/39 a německou okupací. Návaznosti na ustavenou tradici a jejímu dalšímu rozvoji pak nepřál ani vývoj po roce 1948, kdy se sice studium médií postupně začalo rozvíjet, ale bylo pochopitelně značně ovlivňováno aplikací

průmyslových společnosti, tedy především o žurnalistiku, resp. publicistiku. Klíčovým problémem studia médií byla a je otázka, jakou roli hrají média v životě společnosti a jednotlivce, čím je tato role podmiňována a ovlivňována, do jaké míry jsou média „jen“ projevem či institucí dané společnosti, nebo nakolik představují média svébytnou sféru společenské existence s vlastní vnitřní dynamikou vývoje, který zase naopak zpětně ovlivňuje společnost. Je nemožné, abychom zde uvedli všechny koncepte, úvahy a interpretace zabývající se rolí médií. Je zde proto uvedeno jen několik stěžejních textů: *Tönnies*, Ferdinand: *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin 1922. – *Weber*, Max: *Analyse der Verbindung zwischen Journalistik und Politik*. In: *Tönnies*, Ferdinand: *Kritik der öffentlichen Meinung*. – *Adorno*, Theodor / *Horkheimer*, Max: *Schema der Massenkultur, Kulturindustrie*. Frankfurt a. Main 1981. – *Bourdieu*, Pierre: *Sur la télévision*. Ivry-sur-Seine 1996. – *Habermas*, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt a. Main 1990. – *Innis*, Harold: *Empire and Communication*. Oxford 1950. – *Týž*: *The Bias of Communication*. Toronto 1951. – *McLuhan*, Marshall: *Understanding Media. The Extensions of Man*. London 1964. – *Schiller*, Herbert: *Mass Communication and American Empire*. New York 1969. – *Postman*, Neil: *Amusing Ourselves to Death*. New York 1986. – *Chomsky*, Noam / *Herman*, Edward: *Manufacturing Consent*. New York 1988. – *McChesney*, Robert: *The Political Economy of Media*. New York 2008. – *Poster*, Mark: *The Second Media Age*. Cambridge 1995.

leninských principů v práci s tiskem, řízení médií a jejich výzkumu. Prosovětský režim v Československu nepřál rozvoji sociálních věd v podobě, v jaké se rozvíjely v západních zemích – chápal je totiž jako politicky a metodologicky nepřijatelnou alternativu k oficiální doktríně marxismu-leninismu. Pokud jde o mediální problematiku, byla v 70. a 80. letech rozpracovávána podle sovětského vzoru *teorie žurnalistiky*, která se měla konstituovat jako aplikovaná disciplína vědeckého komunismu. Zásadní změna poměrů na přelomu 80. a 90. let 20. století tento směr studia médií zbavila jakéhokoliv opodstatnění a postavila transformující se českou, resp. československou společnost před potřebu založit studium médií nově, a to jako vědní obor, obor vysokoškolského studia a akademický rámec rozvoje dalších studijních oborů, především žurnalistiky. Nejprve vznikl na pražské Karlově univerzitě studijní obor *mediální studia*, se zpožděním několika let pak následovaly univerzita v Brně a univerzita v Olomouci. Obor byl a je spojován s profesní přípravou k novinářskému povolání, což rozhodujícím způsobem ovlivnilo jeho zaměření: dodnes má blíže k sociální teorii a dějinám novinářství než ke studiu populární kultury – i když hranice mezi žurnalistikou a populární kulturou se začínají postupně rozostřovat a obě oblasti pozvolna splývají.

Nové ustavování oboru zaměřeného na studium médií aktualizovalo otázku hledání domácích a zahraničních inspirací a kořenů. Dělo se tak v době, kdy se studium médií v západním světě začínalo úvahami o „de-westernizaci“ mediálních studií² koncepčně a metodologicky vyrovnávat s důsledky, které přinášela ekonomická a kulturní globalizace. Přesto je pro první fázi rozvoje mediálních studií v České republice charakteristické překotné přejímání zahraniční literatury z USA a západní Evropy, především z Velké Británie a Německa, méně ze Skandinávie a Francie. Domácí tradice byly dlouhou dobu takřka zcela opomíjeny, a to i přesto, že má „myšlení o médiích“ v českém prostředí poměrně dlouhou historii a reflexe této tradice, přinejmenším z meziválečného období, se nemusí bát mezinárodního srovnání.

Dluh těmto tradicím chce splatit následující příspěvek: jeho cílem je alespoň naznačit, jaké domácí inspirace se nabízely oboru, který se začátkem 90. let konstituoval. Vzhledem k tomu, že odborný zájem o média je v českém prostředí spojen s novinářstvím, resp. publicistikou, soustředíme se na ty možné inspirace, které se k žurnalistice vztahují.³ Jelikož hledání dokladů o stavu „myšlení o novinářství“

² Srov. Curran, James / Park, Myung – Jin: *De-Westernizing Media Studies*. London 2000.

³ Pojmy „žurnalistika“ a „novinářství“ a jejich odvozeniny jsou zatíženy tím, že většinou nejsou užívány specificky oborově a kromě toho jsou doplňovány atributy. Tak se transformuje výrok „To je takový žurnalistický text“ na vyjádření mínění o povrchnosti nebo velmi malé spolehlivosti poskytovaného sdělení. V naší stati jsou používány oba pojmy bez atributů jako synonyma, která označují

souviselo a dodnes souvisí s vývojem samotného novinářství, bude i pro náš výklad kontextem odborného zájmu o novinářství vývoj samotného periodického tisku, žurnalistiky a novinářské profese. Představy o roli a poslání novinářství se totiž promítaly nejen do tematické struktury sociálněvědních a humanitních disciplín, ale také do názorů na povahu novinářského vzdělávání a do procesu ustavování novinářského školství, které se rozvíjí vlastně souběžně s rostoucím odborným zájmem o žurnalistiku (a jeho součástí zpravidla je i seznámení s dobovým stavem poznání mediální problematiky).⁴

Výklad je řazen chronologicky a usilujeme o to, abychom přehledně zpracovali jednotlivé fáze vývoje zájmu o média, popř. o tisk a novinářství.

Počátky zájmu o novinářství v českých zemích

Podobně jako v jiných zemích jsou i na území zhruba odpovídajícímu dnešní České republice za první projevy žurnalistiky považovány psané noviny, letákové

jak specifické typy mediálních obsahů (např. zpravodajství, komentáře), tak i povolání, které za produkci těchto obsahů stojí. V prvním významu konkuruje výraz „publicistika“ oběma pojmům, avšak od obou pojmů se odlišuje termín „žurnalistus“, který je vyhrazen označení dobové či společensky podmíněné úrovně, kvality nebo typu žurnalistiky. Poměrně na okraji tohoto vymezení pojmu stojí dříve běžně užívaný výraz „tisk“ (press) jako souhrnné pojmenování příslušníků novinářského stavu – tento výraz přežil jen na členských legitimacích novinářských organizací.

⁴ Stranou našeho zájmu zůstává zhodnocení dostupnosti a využitelnosti pramenné základny pro studium médií, především údajů o publikovaných titulech v rámci shromažďování (a zveřejňování) statistických dat v jednotlivých obdobích. Administrativy, které spravovaly území dnešní České republiky, ať byly součástí větších státních celků (rakouské monarchie) nebo samostatné (Československo), dbaly již od 60. let 19. století o evidenci vydávaných periodik zavedenou s přijetím tiskového zákona z prosince 1862. První přehled vycházejícího periodického tisku byl zveřejněn v článku nazvaném „Periodický tisk v království a zemích na Říšské radě zastoupených v r. 1871“, který vyšel v ročence *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1871*. V roce 1873 byla pozměněna metodika zpracování a přehledy tisku pak vycházely každoročně (v letech 1880–1913 v statistických příručkách *Oesterreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Herausgegeben von k.k. Statistischen Central-Commission*); podrobněji viz *Havlín, Otakar: Vývoj struktury periodického tisku v ČSR. Historicko-statistická studie, II. Díl: statisticko-sociologická synthesa. Praha 1967–1968*. Starší období let 1848–1873 pak lze sledovat ze soukromých pramenů (období 1848–1851), úředních seznamů politických úřadů (období 1852–1862) a z úředních výkazů státních zastupitelství (po přijetí tiskového zákona 1962–1872) přehledně doplnil Johann Winckler ve studii nazvané *Die periodische Presse Oesterreichs. Eine historisch-statistische Studie von dr. Johann Winckler z roku 1975 (Winckler 1875)*. Statistické zpracování evidence vydávaných periodik pokračovalo i v samostatném Československu v rámci přípravy Čs. statistického věstníku. Metodika evidence a zpracování periodik se měnila, až konečně byla vydána ministerstvem spravedlnosti rozhodující směrnice, a to výnosem 42797/25 o předkládání výkazů periodického tisku politického ze dne 7. prosince 1926. Tato směrnice se ještě každoročně upřesňovala v běžné korespondenci a stala se základnou pro celou statistickou evidenci časopisů až do roku 1940.

noviny a příležitostné tisky, doložené již z poslední dekády 15. století.⁵ K prvnímu pokusu o vydávání novin v českém jazyce došlo na počátku 18. století, další jazykově české noviny se objevovaly od 80. let 18. století. V první polovině 19. století se konečně zformovala mediální struktura, která už v zásadě odpovídala politické, kulturní a jazykové situaci na českém území. Vedle periodického tisku vydávaného v němčině vznikala česká periodika, která byla zpravidla spojena se známými novináři či spisovateli. V průběhu českého národního obrození, kulturní a politické emancipace českého jazykového živlu, sehrál tisk důležitou identifikační a kulturně a politicky mobilizační roli. Jak mocně mohl i uměl tisk mobilizovat společnost, se ukázalo zejména během revolučních událostí roku 1848. V té době se začal český periodický tisk postupně diferencovat; od 60. let 19. století byly noviny a časopisy hlavním médiem veřejné a politické komunikace. Byly úzce spojeny se vznikem moderní české společnosti a její politické reprezentace nabývající postupně podoby politických stran a s nimi spojeného rozvoje politického tisku.⁶

Zárodky „myšlení o novinářství“ je možné zaznamenat již v první čtvrtině 17. století, a to nejprve v podobě jednotlivých zmínek o novinách a novinářství ve spisech, které mají povahu obecných rozprav filozofického, historického nebo teologického rázu. Zvláštní místo zde náleží spisům Jana Ámose Komenského, které bývají často označovány za vůbec první projev či svědectví „myšlení o médiích“. V této souvislosti bývá nejčastěji zmiňována kapitola Poutník mezi novináře trefil⁷ z díla *Labyrint světa a ráj srdce* z roku 1623, za pozornost ale stojí rovněž požadavek Komenského, aby se ve školách používaly noviny jako zdroj informací, který vyslovil ve své studii *Schola pansophica*, dokončené v letech 1650/51.⁸

Začátkem 19. století se tisk a žurnalistika staly v českých zemích předmětem zájmu historiografie. Již v roce 1803 vydal knihovník strahovského kláštera Jan

⁵ Za nejstarší dochované česky psané noviny lze považovat Noviny leta božieho 1495, tzv. Jindřichohradecké noviny. Existují také jiné psané noviny teritoriálně českého původu, jsou ale psány v latinském nebo německém jazyce.

⁶ Srovnej s tím příspěvky Jiřího Malíře a Luboše Velka v tomto sborníku.

⁷ Srov. Komenský, Jan Amos: *Labyrint světa a ráj srdce*. [1623/1631] Praha 1984. – Odkazy na přínos Komenského viz *Altschull*, J. Herbert: *Agent of Power*. New York 1995, 375. – *Hudec*, Vladimír: Úvod do teorie žurnalistiky. Praha 1982, 223.

⁸ V tomto období se utvářely také první představy o roli tisku v měšťanské společnosti, a to formou obhajoby svobody slova: *Milton*, John: *Areopagitica*, aneb Řeč o svobodě tisku. Praha 1946. Zde bylo obhajováno právo na neomezované vydávání tisku. Systematická snaha o interpretaci role tisku a žurnalistiky spadá do období poslední třetiny 17. století – např. publikace německého duchovního Johanna Ludwiga Hartmanna: *Hartmann*, Johann Ludwig: *Unzeitige Neue-Zeitungs-Sucht, und Vorwitziger Kriegs-Discoursen Flucht/Nechst beygefügen Theologischen Gedanken von heutigen unnöthigen Rechts-Processen, auch un-Christlichen Retorsionibus*. Rotenburg 1679. Rovněž k tomu spis gymnaziálního profesora Weiseho: *Weise*, Christian: *Schediasma curiosum de lectione novellarum*. Frankfurt a. Main 1685. Dále viz též *Stieler*, Kaspar: *Zeitungslust und Nutz*. Hamburg 1695.

Bohumír Dlabáč (též Gottfried Johann Dlabatz, 1758–1820) pojednání o dějinách tisku v českých zemích, které mělo spíše charakter komentované bibliografie než historické studie. Text vyšel nejprve v němčině a o několik let později také v českém překladu.⁹ Jednalo se přitom o rozsahem nevelký soupis novinových letáků a prvních novin od roku 1515. Dlabáč se pokusil o první periodizaci vývoje českého tisku a rozdělil ho do tří etap: první zahrnovala 16. století,¹⁰ druhou spatřuje v období od roku 1615 do roku 1715 a třetí klade do let 1715 až 1803; končí tedy rokem, ve kterém vyšel německý text jeho přehledu.

S růstem počtu vydávaných titulů a rozvojem publicistiky v první polovině 19. století a obzvláště od poloviny 40. let 19. století se k roli a úloze tisku ve svých dílech stále častěji vyjadřovaly významné osobnosti, jako byl spisovatel, básník a novinář Karel Havlíček Borovský (1821–1856) či Jan Erazim Vocel (též Johann Erasmus Wocel, 1802–1871).

Kolem poloviny 19. století nastupuje další jev, který signalizuje sílící zájem o tisk a žurnalistiku a nepřímou dokládá skutečnost, že tato doba již začínala chápat osvětový a vzdělávací potenciál tisku a vycházela mu vstříc. S rozvojem novin a časopisů a s jejich postojovou i tematickou diferenciací a s rozvojem argumentace přichází v polovině 19. století i potřeba objasňovat čtenářům pojmy, které tehdejší tisk přejímá z jiných jazyků a uvádí do češtiny, a to především v oblasti politického a ekonomického referování. Tato snaha se nejprve objevuje v samotných novinách, kolem poloviny 19. století začíná dostávat i knižní podobu. Vychází první lexikon, který se specializoval na terminologii tisku: *Slovník pro čtenáře novin* vydaný v roce 1849¹¹ Františkem Matoušem Klácelem (1808–1882) se považuje za první český slovník cizích slov.¹² V roce 1850 začal Ludwig Rittersberg (1809–1858) vydávat formou sešitů *Kapesní slovníček novinářský a konversační*, bylo mu ale zakázáno další vydávání, a to od sešitu začínajícího písmenem M.¹³ Rittersbergův kapesní slovníček obsahoval řadu údajů zeměpisné povahy, vysvětlení pojmů

⁹ Srov. *Dlabáč*, Gottfried Johann: Nachricht von den in böhmischer Sprache verfassten und herausgegebenen Zeitungen. In: Haase, Gottlieb (ed.): Abhandlungen der königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Praha 1803, 31. – České vydání pod názvem: Spis o počátku, uvedení, vydávání a změnách českých vlasteneckých novin vyšlo v roce 1814.

¹⁰ Dlabáč charakterizuje první etapu následovně: „Češi do svých novin nezaznamenávali téměř nic jiného než válečné události, aniž by se vážali na měsíce nebo roky, a takto je dosud dodávali, svým obyvatelům.“ *Tamtéž* 19.

¹¹ Klácel se věnoval v průběhu roku 1849 vysvětlování významu cizích slov jako publicista na stránkách Moravských novin. *Klácel*, František: Slovník pro čtenáře novin. Brno, Hradec Králové [1849]. – *Pospíšil*, Jan Hostivít: Cizojazyčný abecedník čili Vysvětlení neznámých slov. Hradec Králové 1849. – *Kalina*, Vladimír: Materiály k přednášce Úvod do studia novinářství. Praha 1956, 13.

¹² Lexikon české literatury. Sv. 2/2 Praha 1993, 693.

¹³ Lexikon české literatury. Sv. 3/3, 1353.

z oblasti politického života, nesoustavný přehled politických událostí od roku 1848 či biografie význačných osobností. Podobně zaměřen byl také slovník, který vyšel pod názvem *Kapesní slovník novinářský, v němž se především nacházejí slova z cizích jazyků*; vydal ho v Praze v roce 1862 lexikograf Josef Rank.

Příležitostné zmínky ani osvětově laděné lexikografické příručky, s nimiž se setkáváme od 17. do 19. století, nepředstavují systematický zájem o tisk a novinářství a lze je chápat jako období předchůdců soustavnějšího zájmu o danou problematiku. S výjimkou pedagogických úvah J. A. Komenského v nich nenacházíme ani náznak nějakého směřování k tomu, aby se tisk a žurnalistika staly předmětem odborného zájmu. Teprve v 80. letech 19. století se objevuje požadavek soustavného studia žurnalistiky.

Média jako téma zkoumání

Pro vývoj v období posledního desetiletí 19. století a doby do první světové války a během ní je příznačný rozvoj struktury periodického tisku (novin a časopisů), sílící význam politického tisku, a první pokusy o ustavení bulvární žurnalistiky. Současně se začal periodický tisk rozvíjet jako komerčně orientované odvětví a do stavu vydavatelského trhu vstoupila konkurence. Ekonomicky méně úspěšní vydavatelé se dostávali do závislosti na podpoře zájmových skupin, různou formou fúzovali s postojově blízkými listy a vydavateli, případně byli odsouzeni do role marginálních vydavatelů, kteří na tiskovém trhu toliko přežívají bez naděje (a často i ambice) na zhodnocení investic. Paralelně s vývojem technologií stoupaly ale také náklady: pro vstup na trh a založení novin nebo časopisu byl zapotřebí značný kapitál, což vedlo ke vzniku vydavatelských spolků, různých společenství vydavatelů a akciových společností, které brzy představovaly důležitou formu vlastnictví. V úloze vydavatele se objevovaly stále častěji vydavatelské spolky a tiskárny, mnohdy navázané na politické strany. V neposlední řadě se změnil také politický kontext vydávání periodického tisku. Když se v 90. letech 19. století liberalizovaly podmínky pro vydávání periodik, vznikly rychle nové, velké tituly. Přiměřeně se také rozšířila redakční práce: noviny reagovaly v rubrikách jako sport nebo móda na rozvoj politického a kulturního života a prosazování nových typů organizačních aktivit.

V 90. letech 19. století se začaly objevovat první, ještě ojedinělé snahy o „kultivaci“ žurnalistiku a spolu s tím i první výzvy k odborné reflexi chování médií. Nejvíce byly slyšet hlasy z okruhu tzv. realistů kolem Tomáše Garrigue Masaryka, kteří zejména v časopisu *Čas* interpretovali žurnalistiku jako indikátor úrovně národního života a komentovali nejen pouze dění v politice a kultuře, ale podrobovali

kritickému pohledu i jeho zpracování v tisku. V této souvislosti byl poprvé formulován požadavek soustavného zkoumání žurnalistiky. Tak publikoval Masaryk ve Vídni v roce 1887 spis *Versuch einer concreten Logik*, v němž apeloval na to, že „konečně by se také měla konstituovat disciplína, která by nás poučovala o intelektuální – vědecké a umělecké – vzdělávací soustavě, která by také pojednávala in concreto o intelektuální organizaci společnosti – škole, písemnictví, žurnalistice atd.“¹⁴

Pro Masaryka byla žurnalistika tématem sociologie, kterou ve stejné stati označil za bytostně diachronní, neboť: „Sociologie konečně souvisí se všemi vědami zvláštním způsobem, totiž tím, že každý opravdu vědecky vzdělaný odborník chce znát dějiny své speciální vědy. [...] Sociologie je zvláště dobrou průpravou pro ty vědy, které – nejsouce rozvinuty – nedosáhly ještě přesnosti a nemohou svůj předmět precizně dogmaticky podávat, pročež jsou odkázány na historické zpracování svého předmětu.“¹⁵ Dodejme, že výzva k systematickému studiu tisku a žurnalistiky je v evropském kontextu spojována zpravidla se vznikem weberianské sociologie a s podstatně pozdějším vystoupením Maxe Webera na kongresu německých sociologů v roce 1910.

Masarykův apel zůstal v podstatě až do přelomu 20. a 30. let 20. století bez odezvy a sociologické zkoumání žurnalistiky jako projevu „intelektuální organizace společnosti“ nepodnítl. Avšak také již brzy po přelomu století, na počátku nového století, byly jednotlivě vydávány některé – ještě izolované – publikace k tomuto tématu, navazující především na předchozí pokusy historizující. V této souvislosti je především třeba jmenovat útlý svazek Oskara Hatscheka *Die periodische Presse Mährens von den Anfängen bis zum Jahre 1862*, věnovaný vývoji tisku na Moravě.¹⁶ Nesmíme zapomenout zmínit se také o skvělém pokusu o zpracování dějin jazykově německých tištěných periodických médií v českých zemích, který v roce 1904 pod názvem *Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen* sestavil A. G. Przedak a který je dodnes jediným uceleným pojednáním na toto téma.¹⁷ V roce 1913 vyšla potom drobná, spíše publicisticky laděná práce *Noviny* z pera Karla Hocha.¹⁸ Souběžně s tím se myšlení o tisku a žurnalistice čile vyvíjelo v rovině publicistické. Zvláště v politickém tisku poslední třetiny 19. století a do

¹⁴ Masaryk, Tomáš G.: Pokus o konkrétní logiku (Třídění a soustava věd). Praha 2001, 125. Německé vydání: Versuch einer concreten Logik. Classification und Organisation der Wissenschaften. [Wien 1887] Osnabrück 1970.

¹⁵ Tamtéž 131.

¹⁶ Srov. Hatschek, O.: Die periodische Presse Mährens von den Anfängen bis zum Jahre 1862. Prostějov 1904.

¹⁷ Przedak, Alador Guido: Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen. 1904.

¹⁸ Hoch, Karel: Noviny. Praha 1913.

počátku první světové války je možné nalézt celou řadu úvah a komentářů, které se zamýšlejí nad společenskou rolí tisku, postavením novinářů, úrovni dobového žurnalistu apod. Tato „česká publicistika o tisku“ stále čeká na soustavnější zpracování, a tak jen namátkou připomeňme například úvahu z časopisu *Stopa* z roku 1911: „Bylo by vysoce zajímavo prohlédnouti upřímně zodpovězený dotazník, ve kterémž by všichni novináři byli tázáni: ‚Můžete zcela nerušeně, volně psát dle svého přesvědčení? Kam byste šel, kdyby vám pro konflikt nějaký bylo setrvávání u vašich novin nemožno? Vyjdete se svou mzdou? Nejste odkázán na nejisté, kolísavé výtěžky z prací vedlejších? Kolik hodin denně musíte pracovati, abyste uživil rodinu?‘ Bylo by to čtení srdcelomné, které by odpověďmi vzniklo, jestliže by tázáni ve všech případech se odvážili říci plnou pravdu.“¹⁹

Také jiné disciplíny začaly objevovat žurnalistiku jako téma, zejména literární historie. Literární historik a pozdější profesor a rektor brněnské univerzity Arne Novák vydal v roce 1910 první vydání své knihy *Přehledné dějiny literatury české*,²⁰ ve které se podrobně věnoval novinářskému působení českých literátů a periodickému tisku přisoudil velký vliv na kulturní a jazykový rozvoj české společnosti. V pozdějších vydáních dané knihy věnoval tomuto tématu dokonce ještě mnohem více prostoru. Podobná hodnocení jsou rovněž v *Dějínách literatury české* pražského profesora literatury Jana Jakubce z roku 1911.²¹

Žurnalistika tedy od konce 19. století postupně „vyrostla“ ve fenomén, kterému veřejnost věnovala silící pozornost. Diskuse se vedly především o úrovni tisku, čímž se do popředí dostala otázka úrovně vzdělání novinářů, popř. přípravy a výcviku těch, kteří by toto povolání chtěli vykonávat. Do veřejného prostoru se dostávají zkušenosti s žurnalistickým vzděláváním v jiných zemích, a to jak profesní (příprava na výkon povolání), tak univerzitní. Např. František Šelep, redaktor Lidových novin, informoval opravdu obsírně o studiu žurnalistiky na univerzitě v Lipsku a poukázal přitom na to, že toto studium „není bez chyb a nedostatků [...]. Je třeba pro všechny tři směry žurnalistického studia prakticky cvičiti sloh, shodující se s duchem jazyka. Snad v Německu pokládá prof. Bücher za zbytečno zdůrazňovat význam jazykového vzdělání. Avšak u nás to jistě zbytečným není, ba musilo by to býti jedním z nejdůležitějších úkolů praktické průpravy žurnalistické.“²²

¹⁹ *Stopa* ze 4. 12. 1911, 357.

²⁰ *Novák, Arne / Novák, Jan V.: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny.* Olomouc 1912.

²¹ *Jakubec, Jan: Dějiny literatury české.* Praha 1911.

²² *Šelep, František: Akademické vzdělávání novinářů. Česká revue (1915/1916) č. 4.*

První realizovaný pokus o české novinářské vzdělávání spadá do druhé dekády 20. století. České učení pro politické vědy v Praze uspořádalo v akademickém roce 1913/1914 v rámci stálého cyklu politologicky zaměřených přednášek samostatně pro žurnalisty doplňkové kursy o autorském a tiskovém právu, o dějinách žurnalistiky, o charakteru novin, o novinářské technice a o organizaci zpravodajství, o světovém zpravodajství a o administraci, inzerci a reklamě. K žurnalistickému kursu patřila ještě rétorika a exkurse. Tematické zaměření přednášek svědčí o tom, že za organickou součást novinářského vzdělávání bylo pokládáno i poučení o tisku a žurnalistice, a to nejen v soudobé podobě (o charakteru novin), leč i o jejím vývoji (dějiny žurnalistiky). Zájem novinářů o vzdělávání však zřejmě nebyl tehdy nijak přehnaný. Podle svědectví F. Grubera se „přednášky i specificky novinářské těšily daleko většímu zájmu širších kruhů posluchačstva nežli žurnalistů, pro něž byly určeny“.²³

Rozvoj vědy o novinách v meziválečném období

Pro dvě desetiletí mezi světovými válkami je charakteristický nejen rozmach samotných médií, ale i počátek soustavného odborného zájmu o ně a rovněž institucionalizace novinářského vzdělávání. Ve 20. a 30. letech vyšla díla, k nimž se dnešní studium médií a novinářství hlásí jako k zakladatelským, např. *Veřejné mínění* Waltera Lippmanna z roku 1922. Budoucí obor v této době konstituovaly vynikající osobnosti jako Karl Bücher, Emil Dovifat, Harold Lasswell, Paul Felix Lazarsfeld a představitelé první generace frankfurtské školy.

Mediální sféra nově založeného Československa navázala v zásadě na předešlé rakousko-uherské poměry, ovšem s legislativními a strukturálními změnami. Tak byla vytvořena po založení samostatného státu národní tisková agentura. Nejvyšší míru kontinuity lze najít v periodickém tisku. Jeho jádro tvořily listy politických stran, které vznikly již před první světovou válkou a nyní byly v mnoha případech vydávány tiskovými koncerny těsně propojenými s politickými stranami. Vedle českých deníků vycházely v první Československé republice také německy psané deníky, z nichž většina vznikla v druhé polovině 19. století. Za strukturálně nový element lze považovat bulvární tisk, který svou pozici stále posiloval, markantní novinkou byl kromě toho rozvoj časopisů zaměřených na literaturu, výtvarné a užité umění, film a životní styl. Je třeba říci, že nejdůležitější technickou novinkou se stal rozhlas. Od roku 1923 bylo v ČSR pravidelné rozhlasové vysílání.

²³ Gruber, Josef: České učení novinářské II. *Tribuna* z 31. 7. 1921, 1.

Ve dvou desetiletích existence samostatného Československa prodělalo myšlení o médiích, tisku a žurnalistice velký rozmach, a to jak na úrovni historicko-teoretické, tak na úrovni vzdělávací. S rozvojem sociologie se stávaly tisk, rozhlas a žurnalistika rovněž stále častěji předmětem zájmu, a to především na nově založené Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde byl profesorem na katedře sociologie Inocenc Arnošt Bláha.²⁴ Bláha otevřel v letním semestru akademického roku 1925/1926 cyklus přednášek *O základech žurnalistiky*, přičemž chápal pod pojmem žurnalistiku nejen novinářství, ale i „vědu o žurnalistice“. O obsahu kurzu později napsal: „V krátkém úvodě bylo nejprve objasněno, proč byl žurnalistika vědou tak dlouho zanedbáván, jaké byly příčiny změny v dosavadním citovém postoji vůči tisku a přechodu ze stadia romantického do stadia vědeckého a jak tomuto změněnému stanovisku dostalo se i vnějšího výrazu zakládáním stolic žurnalistiky na univerzitách evropských i světových a vzrůstem literatury o žurnalistiku [...]. Potom přistoupeno k rozboru tří základních problémů žurnalistiky: problému noetického, historického a ontologického. V první části vymezen pojem žurnalistiku, výtčeny podstatné jeho znaky a stanoven vztah novinářství k jevům sousedním – jakož vědy o žurnalistiku k disciplínám s ní hraničícím. Tak zařazena věda o žurnalistiku do soustavy vědění. V partii pojednávající o problému historickém načrtnut historický vývoj žurnalistiku a podán obraz přítomného stavu žurnalistiky v kulturních státech evropských a v Americe. Když bylo takto pojednáno o problému noetickém a kinetickém, přikročeno k analýze problému statického. Osvětlena individuální a sociální podmíněnost tisku (činitelé individuální – tu zvláště kapitola o psychologii žurnalistiky – a sociální) a podán obraz organizace tisku po jeho stránce technické i obsahové (duchovní); potom pojednáno o funkcích tisku (informační a výchovné) po všech jejích stránkách: hospodářské, politické, sociální, kulturní a mravní. Nakonec, když takto vybudován základ

²⁴ Srov. Bláha, Inocenc Arnošt: *Základy žurnalistiky*. Duch novin 1 (25. 2. 1928) č. 2, 35. – Bláha obhájil v roce 1908 svou disertaci v oboru filosofie na pražské univerzitě prací *Duše malého města*, habilitační práci *Město* vydal v roce 1914, habilitoval se v roce 1916 na české technické univerzitě v Brně. V letech 1919–1921 působil jako profesor na reálném gymnáziu v Křemencově ul. v Praze. Počátkem roku 1922 byl jmenován mimořádným profesorem sociologie na Masarykově univerzitě v Brně, v roce 1924 potom řádným profesorem. Věnoval se především sociologii venkova, dále sociologii inteligence, dítěte a rodiny. Co se týká světového názoru a metodologie, byl pozitivistou a objektivním idealistou, politicky vystupoval pokrokově-levicově. Po příchodu Wehrmachtu do ČSR v březnu 1939 byl držen dva týdny ve vězení na Špilberku v Brně, v listopadu 1939 byl nakonec penzionován. Po válce byl znovu přijat do činné služby a přednášel na filosofické fakultě v Brně až do roku 1950, kdy odešel do důchodu. Jeho hlavní dílo *Sociologie* vyšlo v roce 1968, po jeho smrti. Bláha redigoval spolu s Emanuelem Chalupným v letech 1930 až 1939 *Sociologickou revue*.

vědecký (psychologicko-sociologický), připojena kapitola o filosofii žurnalistu (o smyslu, hodnotě a ideálech žurnalistu).²⁵

Další výraznou osobností, která měla vazby k brněnské sociologii a k tamnímu sociologicky laděnému pojetí odborného zájmu o žurnalistiku, byl sociolog Emanuel Chalupný.²⁶ Chalupný byl profesorem, přednášel v Praze i v Brně a zastával místo předsedy Masarykovy sociologické společnosti, založené T. G. Masarykem osobně.

V roce 1928 byla zřízena Svobodná škola politických nauk a vyšlo první číslo časopisu *Duch novin*, prvního periodika, které se programově zabývalo médií, a to zejména tiskem a žurnalistikou.²⁷ Autoři *Duchu novin* se zasazovali o vznik samostatné sociálně vědní disciplíny, pro který razili označení „novinověda“, zřetelně inspirováni německým termínem *Zeitungswissenschaft*. Publikáční činnost autorského kruhu *Duchu novin* lze považovat za první pokus o programový rozvoj oboru, který by se věnoval studiu médií. V časopise byly publikovány nejen zásadní statě programové, teoretické a historiografické povahy, ale autoři článků připomínali a rozebírali kořeny kritického myšlení o médiích (včetně odkazu Komenského). Časopis pravidelně referoval o aktuálním novinovědném dění v zahraničí (včetně informování o důležitých publikacích) a poukazoval na praktické důsledky rozvoje novinovědy, např. na potřebu integrace novinovědné problematiky do všeobecného vzdělávání. K autorům, kteří uveřejňovali své příspěvky v časopise, patřil vedle již zmiňovaných brněnských sociologů Bláha a Chalupného též především diplomat a publicista Oskar Butter,²⁸ který vydával *Duch novin* společně

²⁵ Bláha: *Základy žurnalistu* 35.

²⁶ Emanuel Chalupný (1879–1958) zakončil v roce 1903 studium práv v Praze a nastoupil advokátní praxi. V roce 1928 se stal profesorem na Svobodné škole politických nauk v Praze, v roce 1936 byl jmenován mimořádným profesorem sociologie na univerzitě v Brně. Jeho hlavním dílem byla pětisvazková *Sociologie* (1916–1927). Chalupný se pokusil aplikovat sociologické hledisko na dějiny české literatury, v literatuře viděl vhodnou základnu pro rekonstrukci vývoje českého programu a českého charakteru. Napsal obšírnou studii o Karlu Havlíčku Borovském.

²⁷ Podtitul novin deklaroval, že se časopis věnuje „studiu novin, péči o novinářství a umění čísti noviny“.

²⁸ Oskar Butter (1886–1943) byl pedagogem, mediálním teoretikem / mediálním vědcem, novinářem a diplomatem. Měl široké znalosti, zajímal se o otázky sociální politiky a sociální ekonomie a byl vynikajícím expertem v zahraniční politice. Pracoval nejprve jako učitel na střední škole, během první světové války byl členem Maffie, tajného českého hnutí proti habsburské monarchii, v roce 1919 se účastnil jako člen československé delegace mírové konference v Paříži. V letech 1930–1936 působil v diplomatických službách – byl generálním konzulem Československé republiky v Paříži a po svém návratu pracoval na ministerstvu zahraničních věcí jako zástupce ředitele odboru zpravodajských služeb. Po rozbití republiky se připojil k odboji, 11. listopadu 1939 byl zatčen, držen sedm měsíců v samovazbě, potom byl odvečen do koncentračního tábora v Buchenwaldu a později do Osvětimi, kde v roce 1943 zemřel na vyčerpání.

s Věnceslavem Švihovským, či Karel Hoch. Hoch k předmětu vědy o žurnalistice prohlásil v prvním čísle časopisu, že jejím úkolem je analyzování procesu, „kterým prostředí působí na noviny, procesu, kterým se toto působení v novinách přetváří, co do podstaty a formy v prostředky, kterých využívají, i procesu, kterým tento vliv se uplatňuje ve veřejnosti se svým hlavním účinkem – tvořením veřejného mínění“.²⁹

Časopis *Duch novin* vycházel v letech 1928 až 1932; na něj potom navázal titul *Tisk a politika*.

Zřejmě nejvýznamnější osobností, která se mezi světovými válkami zasadila o rozvoj myšlení o tisku a novinářství, byl Oskar Butter, jenž se usilovně snažil o to, aby byla novinověda skutečně ustavena jako samostatný obor a stala se živou součástí českého, popř. československého sociálně vědního myšlení. Butter usiloval o to, aby žurnalistika a média vůbec byly všeobecně interpretovány ve společenském a sociologickém kontextu s přihlédnutím k jejich společenské, kulturní a politické funkci v moderní společnosti. Jeho snahy jsou zřejmé nejen z jeho působení v časopise *Duch novin*, ale i z jeho dalších publicistických aktivit. V časopise *Sociologická revue* uveřejnil v roce 1932 ve dvou částech stať s názvem *Věda o novinách. Úkoly a cíle vědeckého bádání o novinách*,³⁰ kterou lze označit, chápáno v soudobém kontextu, za stěžejní text k pojetí chápání role médií ve společnosti. Butter hodnotil stav vědeckého zájmu o média ve světě a konstatoval, že „teprve počátkem 20. století, ba vlastně teprve ve 3. desetiletí jeho stávají se noviny ve své podstatě, ve svém vývoji a svých funkcích předmětem soustavného vědeckého bádání, které si činí nárok, aby bylo hodnoceno jako samostatná věda. Věda o novinách vstupuje do soustavy věd jako nejmladší její člen“.³¹ Butter zde uvedl řadu publikací německých autorů, přičemž za nejvýznamnější označil práci Emila Löbla *Kultur und Presse*. Z domácích autorů jednoznačně vyzdvihl A. I. Bláhu, kterého podle jeho názoru „spojuje s Löblem závěrečné hodnocení vědeckého bádání o novinách“.³² Ovšem Butter nevycházel pouze z Bláhy a Chalupného, ale odvolával se také na Masaryka, připomínal jeho výše uvedený požadavek systematického studia žurnalistiky i jeho vědecký přístup k myšlení o tisku: „Jednou z prvních odpovědí na otázku po oprávněnosti samostatné vědy o novinách nalézáme v Masarykově ‚Konkrétní logice‘, v níž Masaryk určuje vědě o novinách místo

²⁹ Hoch, Karel: K vědě o novinářství. *Duch novin* 1 (1928) č. 1, 3–5, zde 4.

³⁰ Srov. Butter, Oskar: Věda o novinách. Úkoly a cíle vědeckého bádání o novinách I. *Sociologická revue* 3 (1932) č. 1/2, 156–172. – Týž: Věda o novinách. Úkoly a cíle vědeckého bádání o novinách II. *Sociologická revue* 3 (1932) 3/4, 368–384.

³¹ Butter: Věda o novinách I. 159.

³² Tamtéž 160.

v soustavě věd, i když jen v principu, ale přece jen o půl století dřív, než se vůbec začalo myslit a psát o vědě o novinách a než si nová věda vybojovala vstupem na universitu své akademické občanství, vnější znak své vědecké samostatnosti.³³ Z Butterova textu je jasně patrná dobrá znalost německých, francouzských a anglických autorů. Článek uzavíralo konstatování, že: „věda o novinách bude vždy kritickým pozorovatelem současného stavu novin, vždy soudcem a ukazatelem jejich příznivého či nepříznivého vlivu na společnost, vždy hlasatelem vysokého kulturního poslání žurnalistiky, jež je vyjádřeno Masarykovým požadavkem žurnalistiky, rozumné a poctivé.“³⁴ Postupné formování vědy o novinách rozdělil Butter na čtyři období, přičemž se opíral o dílo Karla Jägera *Von der Zeitungskunde zur publizistischen Wissenschaft* (1925), které je v německém kontextu jedním z nejdůležitějších.³⁵

V roce 1934 publikoval Butter během své diplomatické mise v Paříži pod názvem *Tisk a mezinárodní politické vztahy* výběr ze svých přednášek ve francouzském jazyce. V nich se zabýval vztahy mezi tiskem a žurnalistikou na jedné straně a politikou na straně druhé, přičemž kladl zvláštní důraz na zahraniční politiku, diplomacii a na úkoly Společenství národů.³⁶ Jeho úvahy o těchto vztazích udivují současného čtenáře svou aktuálností: „Bez novin by i nejkrásnější věci či nejlépe napsané nóty byly bez užítku. Tisk dává politickým krokům odezvu a zajišťuje úspěch tomu politikovi, který umí tento delikátní nástroj využívat. Žádná politika bez podpory veřejného mínění není možná. Bez podpory tisku bychom neuměli realizovat vnitřní ani mezinárodní politiku.“³⁷ V duchu svých představ o nezbytnosti a důležitosti vědy o novinách Butter dodal: „A dělat politiku s tiskem nebo jeho prostřednictvím předpokládá znát jeho podstatu.“³⁸

Osobností neodmyslitelně spjatou s meziválečným rozvojem myšlení o tisku a žurnalistice byl novinář, spisovatel a překladatel Alfred Fuchs,³⁹ který v roce 1931

³³ Butter: *Věda o novinách* II. 372.

³⁴ *Tamtéž* 384.

³⁵ Averbeck, Stefanie / Kutsch, Arnulf: Karl Jaeger. In: *Holtz-Bacha, Christina / Kutsch, Arnulf* (eds.): *Schlüsselwerke für die Kommunikationswissenschaft*. Wiesbaden 2000, 218–220.

³⁶ Zde se cituje z českého vydání z roku 2006: Butter, Oskar: *Tisk a mezinárodní politické vztahy*. Praha 2006 (CEMES UK FSV, pracovní překlad, nepublikováno).

³⁷ *Tamtéž* 6.

³⁸ *Tamtéž*.

³⁹ Alfred Fuchs (1892–1941), publicista, spisovatel a překladatel, působil jako kulturně politický novinář, nejprve v česko-židovském, později v katolickém hnutí. Ve svých publicistických pracích zdůrazňoval funkci popularizační. Byl autorem na pomezí žurnalistiky a beletrie. Studoval na filosofické fakultě, zároveň navštěvoval teologickou fakultu, později ještě též právnickou fakultu. Během studia udržoval blízké vztahy s Františkem Xaverem Šaldou a s kruhem kolem Růženy Svobodové. Silně ho ovlivnil T. G. Masaryk, mj. propagoval českožidovské hnutí, které usilovalo o splynutí židů s českým

vydal publikaci *Zákulisí novin*⁴⁰ a zabýval se postavením tisku také v rámci svých úvah o roli autority v demokracii. Fuchs přednášel na Svobodné škole politických nauk, na níž se v roce 1930 habilitoval, jeho přednášky byly státovědné, tedy fakticky politologické.

Počátkem třicátých let vyšly první přehledné, výkladové dějiny české žurnalistiky. Autory výkladu, který byl vydán v VII. svazku *Československé vlastivědy – Písemnictví*, byli Josef Volf a Karel Hoch. Svou studií, v níž výklad uzavírají k počátku třicátých let 20. století, nabídli první systematicky utříděný přehled dějin českých tištěných médií. Text dodnes neztratil nic na své hodnotě, a to i přes metodicky překonaný způsob zpracování.⁴¹

Již zmiňovaná Svobodná škola politických nauk, založená v roce 1928, byla prvním vysokoškolským pracovištěm neuniverzitní povahy, které v českém prostředí vzniklo s podporou státu a s úkolem systematicky se věnovat vzdělávání novinářů. Původně byla Svobodná škola zamýšlena jako ústav pro vzdělávání novinářů s dvouletým studijním programem, záběr její činnosti byl ale rozšířen i o politickou vědu. Témata přednášek byla rozmanitá, např. sociologie novinářství, literatura a kritika v novinách, principy novinářství a novinářské zpravodajství. Přednášky se konaly v češtině a němčině a ústav vydával vlastní měsíčník *Časopis Svobodné školy politických nauk v Praze*. Přednášky na Svobodné škole vedla řada významných osobností, mezi jinými i ti, kteří se zasazovali o vznik novinovědy, např. O. Butter, E. Chalupný nebo I. A. Bláha.

Novým médiem, které se prosazovalo od začátku 20. let v Evropě i v Československu, se stal rozhlas. Ten záhy převzal některé žurnalistické funkce, hlavně funkci informativní a osvětově vzdělávací, a obrátil k sobě také zájem vědy: nepostradatelným studijním materiálem se stala kniha Anny J. Patzakové *Prvních deset let československého rozhlasu*.⁴²

Založení nového československého státu přineslo potřebu, aby se také jiné obory zabývaly médii – např. právní věda (měla před sebou úkol upravit

národem. Od roku 1921 pracoval v tiskovém odboru předsednictva ministerské rady, krátce působil také jako šéfredaktor Pondělníku Českého slova, od roku 1925 byl šéfredaktorem Prager Abendblatt. Psal příspěvky do řady listů a vydal řadu samostatných publikací (např. O židovské otázce 1919, Novinář 1924, Autorita 1930, nebo Propaganda v demokracii a diktatuře 1939), dále napsal autobiografický román Oltář a rotačka (1930) a překládal z německého jazyka. Odmítl odejít do emigrace a po příchodu nacistů ztratil zaměstnání, byl vyslýchán gestapem, převezen do Terezína a potom do Dachau, kde byl umučen k smrti.

⁴⁰ Srov. Fuchs, Alfred: *Zákulisí novin*. Psychologie novinářského povolání. Praha 1931.

⁴¹ Volf, Josef: *Dějiny novin a časopisů do roku 1848*, a Hoch, Karel: *Dějiny novinářství od r. 1860 do současnosti*. In: *Česká vlastivěda VII – Písemnictví*. Praha 1931, 391–436 a 437–514.

⁴² Srov. Patzaková, Anna J.: *Prvních deset let československého rozhlasu*. Praha 1935.

zákonodárství o médiích v podmínkách samostatného státu). Kromě toho se v té době prováděla první statistická zpracování médií, ta byla spojena zejména se jmény Jana Auerhana a Albina Oberschalla. Žurnalistika však přitáhla pozornost i dalších oborů – např. ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, sestaveném představiteli Pražského lingvistického kroužku, se nachází zmínka o novinářském jazyce a potřebě jeho studia: „[K]onečně by bylo poučné a zároveň prospěšné vyšetřovati funkční prostředky slohu novinářského: jednak všímati si speciálních jeho potřeb a poměrů [...], jednak pozorovati způsoby, jak se jim nejlépe vyhovuje v daném jazyce.“⁴³

Pro úplnost je třeba připomenout, že myšlení o médiích mělo vedle rozvoje odborné roviny stále sílící rozměr publicistický. Problematika tisku, žurnalistiky a médií se objevovala pochopitelně již v předcházejícím období (např. v časopise *Čas*), ale v meziválečném období nabývala na významu, a to v publicistice různého názorového zaměření, od liberálního časopisu *Přítomnost* přes konzervativnější laděné úvahy Fuchsovy až po stati v levicově vyhraněném časopisu *Var*.

Mediální problematika se promítla i do umělecké publicistiky a do beletrie a filmu (např. v díle Karla Čapka – za všechna připomeňme jeho drobnou satirickou prózu *Skandální aféra Josefa Holouška*, zesměšňující skandalizující praktiky meziválečné politické žurnalistiky).⁴⁴ V tomto kontextu by zřejmě bylo správné připomenout také Egona Erwina Kische a jeho vynikající antologii žurnalistických textů *Klassischer Journalismus*.⁴⁵ Tato antologie, na kterou se v Česku poněkud zapomínalo a zapomíná, podává chronologický průřez texty novinářů z celého světa, k nimž napsal Kisch krátké předmluvy. Z filmové produkce, která se tematicky dotkla médií, stojí nepochybně za zmínku – umělecky nezdařilý – snímek režiséra Přemysla Pražského *Sedmá velmoc* z roku 1933. Mediální tematika se stávala běžnou a významnou součástí odborné, publicistické i umělecké reflexe.

Tento zajímavý a slibný vývoj přerušilo rozbití demokratického Československa. V tzv. druhé republice v letech 1938–1939, autoritativním státě, a potom především za německé okupace se nemohla svobodně rozvíjet ani média ani věda o nich. Tisk i rozhlas se po obsazení Čech a Moravy stávají součástí propagandistického komplexu nacistické říše.⁴⁶ Jistě, působil zde ilegální tisk a zahraniční rozhlasové vysílání v českém jazyce, které byly součástí protinacistického odboje, jejich působení ale bylo ale omezováno represivními opatřeními okupační moci.

⁴³ *Havránek*, Bohuslav / Weingart, Miloš: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha 1932, 77.

⁴⁴ *Čapek*, Karel: *Skandální aféra Josefa Holouška*. Podivné sny redaktora Koubka. Praha: Melantrich 1977 (první vydání povídky o Josefu Holouškovi je z roku 1927).

⁴⁵ *Kisch*, Egon Erwin (ed.): *Klassischer Journalismus*. Die Meisterwerke der Zeitung. Berlin 1923.

⁴⁶ Viz k tomu příspěvek Petra Karlička a Volkra Mohna v tomto sborníku.

Paradoxně právě v této – pro rozvoj českých médií a uplatnění české žurnalistiky tak nepříznivé – době se poprvé ustavuje v Praze ucelené vysokoškolské studium žurnalistiky jako samostatného oboru *Zeitungswissenschaft* (1940–1945) na Německé (Karlově) univerzitě. Nacistický režim přisuzoval médiím velký význam, a proto se žurnalistika „zaváděla na všech univerzitách, kde ještě nebyla jako obor etablována“.⁴⁷ Na nově ustavené katedře zde působili říšskoněmečtí odborníci, kteří se v této oblasti profilovali na německých universitách ve 30. letech.

Obnovení předválečné tradice? „Třetí republika“ a stalinismus

Pro rozvoj médií bezprostředně po druhé světové válce byla charakteristická především snaha o morální a právní vyrovnání se s obdobím protektorátu. Již v Košickém vládním programu, v němž první poválečná vláda v dubnu 1945 vyložila své cíle, byla oznámena „důkladná očista v oblasti žurnalistiky, rozhlasu a filmu“.⁴⁸ Tato očista se týkala jak novin a časopisů, které za protektorátu legálně vycházely, tak i novinářů, kteří pro tyto listy psali. V několika případech byl uložen dokonce trest smrti.

Ve „třetí republice“ byla nově definována role tisku a jeho společenská úloha. Neboť podobně jako v jiných zemích také v Československu vedl vývoj po válce k přesvědčení, že noviny a časopisy by měly sloužit veřejnému zájmu a pociťovat společenskou zodpovědnost. Na této představě byla založena koncepce mediální politiky v obnoveném československém státě. Tisk byl chápán jako konstitutivní faktor veřejného života národní společnosti. Od tohoto výchozího postulátu se odvíjel požadavek státní kontroly, která měla zajistit a garantovat odpovídající regulaci novin a časopisů. Novou koncepci řízení médií záhy poznamenala politická polarizace české společnosti, v níž se začal vyhrcovat střet demokratické a komunistické sociální vize a která vyvrcholila v první třetině roku 1948.

Atmosféru, ve které se střetávalo poválečné úsilí o obnovu Československa s postupnou polarizací jeho společenského i kulturního života, dokládá i průběh ožívání meziválečné tradice myšlení o médiích, a to jak v rovině myšlení o tisku a novinářství, tak v rovině dalšího budování novinářského vzdělávání. Poválečný rozvoj oboru, který by se věnoval studiu tisku a novinářství, výrazně zbrzdila nejen samotná válečná situace, ale také (a možná především) skutečnost, že klíčoví protagonisté české novinovědy skončili svou životní pouť v nacistických

⁴⁷ *Míšková, Alena*: Německá (Karlova) Univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945, 108.

⁴⁸ Program československé vlády Národní Fronty Čechů a Slováků, přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích. Praha 1945.

koncentračních táborech (O. Butter a A. Fuchs). Přesto i v tomto období vycházely práce, které se snažily studium tisku a žurnalistiky v nových, poválečných společenských podmínkách rozvíjet. Autorsky je tato snaha spojena především se jménem Karla Zierise (po roce 1945 tajemníka Svazu československých novinářů a pracovníka ministerstva informací), který se zabýval proměnou role tisku ve společnosti.⁴⁹ Platformou pro diskuse o médiích se stal měsíčník *Veřejné mínění* (1946–1948), dále časopisy nově založeného Svazu novinářů a listy, které se věnovaly rozhlasovému vysílání.

Rychleji a rozhodněji ožívají úvahy o potřebě novinářského vzdělávání a nacházejí ohlas i ve vzdělávací praxi: hned v roce 1945 se uvažuje o zavedení krátkodobých kursů, které by řešily okamžitý nedostatek kvalifikovaných novinářů. Kromě toho se začíná také uvažovat, mimo jiné i na podnět přípravného výboru Svazu českých novinářů, o vzniku Vysoké školy politické a sociální jako instituce, která by zajišťovala mimo jiné i soustavné vzdělávání novinářů. Ta byla zřízena na základě vládního nařízení z října 1945 a slavnostního otevření se dočkala v únoru následujícího roku. Působil zde mimo jiné i dr. František Bauer, který nasbíral potřebné zkušenosti jako ředitel novinářského semináře na meziválečné Svobodné škole politických nauk a po roce 1945 jako přednosta tiskového odboru ministerstva informací. Téměř současně, v roce 1946, vznikl lektorát novinářství na Karlově univerzitě (lektorem se stal dr. Jaromír Malý) a v roce 1947 byl ustaven lektorát žurnalistiky i na univerzitě Františka Palackého v Olomouci (lektorem byl jmenován dr. Augustin Uher). Česká společnost tak začala směřovat k dobově přijatelnému a zažitému modelu souběžné univerzitní i mimouniverzitní přípravy adeptů novinářství. Univerzitní vzdělávání novinářů zcela pochopitelně nastoluje otázku míry a způsobu akademického přístupu k žurnalistice a vzdělávání novinářů, což nebývá bez výhrad akceptován zástupci profese samé. Ti tíhnou k utilitárněji pojímané, na osvojování profesních dovedností více zaměřené přípravě. Když J. Jehl v deníku *Národní obrození* v roce 1947 porovnává vznik Vysoké školy politické a sociální a založení obou univerzitních lektorátů, konstatuje: „Zatímco oba lektoráty jsou vedeny v duchu spíše literárně historickém, dostává se zřízením stolice vědy o novinách na vysoké škole politické a sociální českému duchovnímu životu zřízení, po němž bylo voláno již dávno a o něž usilovali hlavně čeští novináři.“⁵⁰ Poprvé tu byl otevřeně pojmenován protiklad mezi žurnalistikou jako profesí (a systematickou přípravou k jejímu výkonu) a vědou o médiích (a tedy i o žurnalistice)

⁴⁹ Srov. Zieris, Karel F.: *Nové základy českého periodického tisku*. Praha 1947. – Stejně zaměření mají i další úvahy, viz *Osvald*, Václav: *Noviny včera a zítra*. Praha 1946.

⁵⁰ *Jehl*, Ludvík: *Novinářská věda na vysoké škole*. *Národní osvobození* z 18. 5. 1947.

jako součásti akademického, sociálně vědního diskurzu, protiklad, který nebyl pro meziválečné propagátory novinovědy aktuální, a jak dokládá užívání výrazu žurnalistika/žurnalismus v obou významech například u Buttera, ani významný.

Ideologizovaná institucionalizace studia médií

Změna společenského a politického režimu v únoru 1948 a následující těsnější začlenění Československa do mocenské sféry Sovětského svazu se projevilo také v organizaci, struktuře a produkci médií a v celé mediální politice. Aby KSČ prosadila svou společenskou vizi, musela ovládnout veřejné mínění, to znamená dostat pod svou kontrolu veřejnou komunikaci a angažovat ji pro své politické cíle. Tisku, rozhlasu a od roku 1953 i televizi připadla při prosazování nového společenského modelu instrumentální role prostředku výchovně osvětového a přesvědčovacího působení. K tomu bylo nutné zajistit kontrolu médií a jejich produkce a možnost působit na ně – a jejich prostřednictvím formovat postoje a jednání veřejnosti. To posunulo také žurnalistiku do politicky exponovaného postavení a učinilo ji spoluodpovědnou za realizaci komunistického sociálního projektu. Již v prvních dvou letech nového režimu došlo k řadě změn – od zásadní přeměny novinářské organizace v roce 1948 až po přijetí nové mediální legislativy v roce 1950.⁵¹ V té byly tisk a žurnalistika explicitně definovány jako aktivní politické síly, které měly „napomáhat budovatelskému úsilí československého lidu a spolupracovat na jeho výchově k socialismu“. Nová mediální politika svým způsobem navázala na tendence z prvních poválečných let a využila směřování od komerčních ke společensky odpovědným médiím. Podle zákona bylo vydávání novin a časopisů vyhrazeno pouze organizacím a institucím, které byly schopny garantovat, že jejich tisk bude žádoucím způsobem působit při výchově lidu.

Vzhledem k tomu, že Československo zůstalo i po nástupu KSČ k moci formálně parlamentním systémem s více politickými stranami, zůstal zachován denní tisk politických stran. Zakonzervoval se jako princip, ale jeho další vývoj byl značně omezen. Pro rozvoj tisku na začátku 50. let byly kromě toho charakteristické iniciativy naplňující doktrínu o propagandisticko-osvětové roli tisku – vznikaly závodní a vesnické noviny, které byly důležitým prostředkem naplnění ideově politické funkce tisku. Tisk byl zpočátku kontrolován aparátem KSČ. V roce 1953 se potom tato kontrola převedla na orgány státní správy a tam zůstala – v různých organizačních formách – zachována až do roku 1989. Důležitý nástroj kontroly

⁵¹ Zákon o vydávání časopisů a o Svazu československých novinářů č. 184/1950 ze dne 20. prosince 1950.

představovala také osobní zodpovědnost šéfredaktorů za ideové vyznění publikovaného obsahu. To byla atmosféra, v níž se odehrála asi nejvýznamnější vývojová změna 50. let – zahájení pravidelného televizního vysílání roku 1953 – událost, která natrvalo změnila mediální situaci Československa.

Období let 1948–1989, kdy bylo Československo součástí tzv. východního bloku, nebylo ale v žádném případě obdobím jednotným. Zřetelně je od sebe možné oddělit první období konce 40. a první poloviny 50. let, které charakterizuje doznívající budovatelská euforie, bojovné a odhodlané přebírání a upevňování moci doprovázené aplikováním leninských a stalinských principů třídně uvědomělého vládnutí, represemi, politickými procesy apod.

Nesmiřitelnost první fáze postupně začala slábnout během druhé poloviny 50. let, což se začalo projevovat nenápadnou a umírněnou liberalizací veřejného prostoru. Vznikala menší divadla s alternativní poetikou, často programově apolitická nebo satirická. Začala vznikat kulturní a literární periodika, jež seznamovala se zahraniční tvorbou, novými směry marxistické i nemarxistické literární vědy apod. Liberalizační tendence vyvrcholily v roce 1968 v událostech, pro které se vžilo označení „Pražské jaro“. Podstatným rysem procesu byl odpor části mladší generace členů a představitelů KSČ proti stalinským praktikám předcházejícího období, pokrytectví, slabé ekonomické výkonnosti režimu a neuspokojivé životní úrovni. Vývoj v Československu rezonoval se společenským klimatem 60. let v západní Evropě a vyústil v nebyvalé politické vzepětí československé veřejnosti a artikulaci požadavků na demokratizaci všech aspektů politického života a vyrovnání se s přehmaty a svévolí předcházejícího období. Součástí liberalizačního procesu byl i požadavek svobody projevu a médií a reálné rozvolnění jejich kontroly. Zvláště ve druhé polovině 60. let působila česká média v atmosféře reálné velmi vysoké nezávislosti na politické moci.

Třetí etapa nastala v období pokusu o restauraci (v dobové terminologii „normalizaci“) stabilních poměrů po zásahu vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Normalizační proces zasáhl pochopitelně i média a žurnalistiku. Řada titulů periodického tisku a rozhlasových a televizních pořadů byla zrušena, žurnalisté a další mediální pracovníci spojení s Pražským jarem byli nuceni odejít ze zaměstnání, nebo přinejmenším (alespoň rituálně) vyjádřit podporu normalizačnímu procesu. Klíčovým rysem normalizace byla vnější loajalita, na níž režim založil naději na dlouhodobou stabilitu. Tato loajalita jako faktor disciplinující společnost alespoň vnějškově se postupně vyprazdňovala, a jakmile v roce 1989 společnost vycítila, že režim nemá nástroje, jimiž by si dál vynucoval její manifestaci, rychle se rozpadla.

I pro rozvoj myšlení o médiích a žurnalistice a pro další institucionalizaci novinářského vzdělávání znamenala léta 1948–1989 dramatické a vnitřně nejednotné

období. Obecně vzato se jednalo o údobí silné ideologizace myšlení o médiích, v němž druhá polovina 60. let představovala jen krátké intermezzo.

Rok 1948 dal podnět k celé řadě zásadních změn v organizaci vědecké činnosti a rovněž ve struktuře vzdělávání novinářů. Vysoká škola politická a sociální byla v roce 1949 přeměněna na Vysokou školu politických a hospodářských věd,⁵² přičemž kurzy zaměřené přímo na studium žurnalistiky doznaly značné redukce. V roce 1952 byla tato škola zrušena, čímž začalo období, kdy bylo možné studovat žurnalistiku prakticky jen na pražské Karlově univerzitě, kam byli studenti novinářství zrušené školy přeřazeni. Na filologické fakultě Karlovy univerzity bylo otevřeno dvouoborové studium novinářství-čeština, a studium žurnalistiky tak ztratilo sociální, politologický a ekonomický kontext, na který se od založení Svobodné školy politických nauk ve 20. letech kladl hlavní důraz. V pozdější době se vzdělávání novinářů na univerzitě postupně emancipovalo, na Karlově univerzitě vznikl nejprve Institut osvěty a novinářství (1960) a později Fakulta osvěty a novinářství (1965). Liberalizace veřejného života v 60. letech se promítla také do akademického života, jeho klima se uvolnilo a umožnilo návrat ke koncepci vzdělávání novinářů spojeného se sociálními vědami. Tak vznikla v roce 1968 Fakulta sociálních věd a publicistiky. Protože normalizační politici vnímali tuto fakultu jako produkt Pražského jara,⁵³ byla již v roce 1970 podrobena radikální personální i obsahové a koncepční očištění. Dva roky poté, v roce 1972, byla nahrazena novou Fakultou žurnalistiky, která dále zajišťovala vzdělávání novinářů a výzkum v oblasti médií, a to až do jarních měsíců roku 1990. Byla to tedy až „normalizace“ 70. a 80. let, která přinesla žurnalistice institucionální uznání v podobě samostatné plnohodnotné jednooborové fakulty.

V souvislosti s praktickými potřebami nově se ustavujícího studia se začalo systematictěji formovat především studium dějin žurnalistiky. Byla to tradice, která se zhruba od poloviny 50. let udržela až do sklonku let osmdesátých. Během této doby vykazovala cennou a čilou publikační aktivitu, jež v 80. letech vyvrcholila prvním pokusem o syntetickou práci – čtyřdílnou vysokoškolskou učebnicí *Dějiny československé žurnalistiky*. Zde byl shrnut vývoj tištěných médií od počátků až po

⁵² Devátá, Markéta: Vysoká škola politická a sociální v systému Národní fronty (1945–1949/1952). In: Východočeské listy historické 27/2010, 52–63, zde 61.

⁵³ Vladimír Hudec, děkan Fakulty žurnalistiky založené v roce 1972 a představitel „normalizačního“ pojetí žurnalistiky a jejího studia, hodnotil její činnost následovně: „Prosadily se tendence k vytvoření „nového“ zaměření fakulty jako vysoké školy sociálních věd, s akcentem na moderní směry cizí ideologie. Tato skutečnost ovlivnila negativně výchovu budoucích novinářů v duchu marxismu-leninismu a oslabil ji. Zaváděné tendence byly motivovány snahou, aby z fakulty bylo vytvořeno něco jako „státní“ politická škola ve smyslu opozice vůči Vysoké škole politické při ústředním výboru Komunistické strany Československa.“ Srov.: Hudec: Úvod do teorie žurnalistiky 216.

80. léta 20. století, přičemž první díl pojednává o české žurnalistice od počátků do roku 1918,⁵⁴ druhý představuje ve stejném období slovenskou žurnalistiku,⁵⁵ třetí je věnován vývoji v Čechách a na Slovensku od založení společného státu do roku 1944,⁵⁶ konečně čtvrtý se zaměřuje na poválečné Československo do roku 1987.⁵⁷ Učebnice je přehledným kompendiem, jehož autoři se očividně snažili o to, aby text vyzníval spíše pozitivisticky, a omezovali explicitní dobově podmíněná hodnocení, avšak například nevyvážená pozornost věnovaná jednotlivým politickým stranám a jejich tisku ukazuje, že význam komunistického tisku byl v textu výrazně nadhodnocen, zatímco mnohé významné listy a osobnosti jsou zmíněny pouze okrajově. Čtvrtý díl, ač je obsahově oslaben místy až samoúčelným ideologickým balastem, představuje první nástin vývoje české žurnalistiky od roku 1944 do konce 70. let zpracovaný na základě tehdy dostupného archivního studia. Text oslabuje nejen sporná periodizace (rok 1944 odkazuje ke Slovenskému národnímu povstání jako k periodizačnímu mezníku vývoje české a slovenské žurnalistiky), ale i to, že právě v tomto díle podléhá výklad snad nejvíce dobově podmíněné ideologické perspektivě, což se projevuje nejen ve výběru novinářů a novinových a časopiseckých titulů, ale i v jejich hodnocení.

Nová koncepce tisku a žurnalistiky v podmínkách „budování socialismu“ vytvořila tlak na to, aby se dále institucionálně rozvíjel i výzkum a badatelské zájemství v této oblasti. Mělo to paradoxní efekt v tom, že se výzkumu médií dostalo do této doby nevídané organizační podpory. V roce 1953 byl v Praze Svazem československých novinářů založen Novinářský studijní ústav, jehož hlavní náplň měla spočívat v teoretické pomoci redakcím, budování žurnalistické knihovny a oborově zaměřeného archivu. V 60. letech se tento ústav organizačně začlenil do struktury Karlovy univerzity pod názvem Ústav hromadných sdělovacích prostředků a v roce 1976 byl potom přeměněn na Ústav teorie a praxe žurnalistiky. Ústav se stal hlavním řešitelem státního úkolu nazvaného PMIP v socialistické společnosti za podmínek vědecko-technického rozvoje,⁵⁸ jehož významným výstupem mělo být zkoumání efektivity působení médií.

⁵⁴ Srov. *Beránková*, Milena: Dějiny žurnalistiky. I. díl. Český periodický tisk do roku 1918. Praha 1981.

⁵⁵ Srov. *Ruttkay*, F.: Dějiny československé žurnalistiky. II. díl. Slovenský periodický tisk do roku 1918. Praha 1984.

⁵⁶ Srov. *Beránková*, Milena / *Křivánková*, Alena / *Ruttkay*, Fraňo: Dějiny žurnalistiky. III. díl. Český a slovenský tisk v letech 1918–1944. Praha 1988.

⁵⁷ Srov. *Křivánková*, Alena / *Vatrál*, Josef: Dějiny československé žurnalistiky. Díl 4. Český a slovenský tisk v letech 1944–1987. Praha 1989. Časové vymezení v podtitulu neodpovídá tak zcela obsahu publikace – velká pozornost je věnovaná vyrovnání se s důsledky Pražského jara a výkladu konsolidace poměrů na počátku normalizačního období, vývoj v 70. a 80. letech prakticky není zaznamenán.

⁵⁸ PMIP byla zkratka dobového označení masových médií: prostředky masové informace a propagandy.

Pro rozvoj oborů je nezbytný vlastní odborný tisk, který jednak sjednocuje všechny, kteří o daném oboru uvažují, jednak je zdrojem aktuálního myšlení o oboru a vede k tříbení myšlení diskusemi a úvahami mezi různými směry a školami. Období po roce 1948 si tuto roli odborného tisku uvědomovalo a snažilo se jej rozvíjet. V květnu 1949 začal vycházet profesní časopis *Československý novinář*, nejprve jako čtrnáctideník, po roce jako měsíčník. Po roce 1970 časopis opustil v titulu slovo *Československý* a stal se z něj *Novinář*. Byl „významným prostředkem ideové a politické výchovy novinářů, organizátorem svazové činnosti i operativní tribunou výměny teoretických poznatků i praktických zkušeností“.⁵⁹ Pokud hovoříme o skutečně odborných periodikách, pak od roku 1956 vycházel časopis *Novinářský sborník*, na který navázaly v roce 1966 *Sešity novináře* a v počátku 70. let pak *Otázky žurnalistiky*. Na problematiku práce ve vysílacích médiích se zaměřily tituly *Rozhlasová a televizní práce* (vycházela od roku 1957) a *Televizní tvorba* (vycházela od roku 1963). V těchto časopisech se mísily stati věnované skutečně odborným tématům se statěmi výrazně ideologicky zbarvenými a povětšinou obsahově předvídatelnými. K publikační aktivitě svědčící o rozvoji oboru je třeba přičíst především ediční řady žurnalistických učebnic⁶⁰ a monografických studií vedené nakladatelstvím *Novinář*. Několik desítek titulů vyšlo např. v edici *Knihovnička novináře* tohoto nakladatelství.⁶¹ Významná byla i publikační činnost autorů, kteří se podíleli na univerzitním vzdělávání novinářů.⁶²

Politicky osvětová a ideově formativní role tisku a žurnalistiky znamenala na jedné straně velmi instrumentální pojetí novinářského vzdělávání i zkoumání médií a jejich těsné sepětí s vládnoucí mocí, na druhé straně dodávala oběma rovinám myšlení o žurnalistice sílící institucionální zakotvení. Rozpoznání způsobů působení médií se stalo významným politickým úkolem, na jehož řešení měl zájem ústřední výbor KSČ. Podporou novinářského vzdělávání se do tohoto vývoje zapojila i novinářská organizace (především právě již zmíněnou ediční aktivitou nakladatelství *Novinář*).

⁵⁹ *Hudec*, Vladimír: *Z historie naší novinářské organizace (1877–1987)*. Praha 1987, 179.

⁶⁰ Učebnicová produkce se zaměřovala na otázky novinářské praxe (např. *Hladký*, Miroslav: *Žurnalistika v televizi*. Praha 1986) i na širší vzdělanostní rámec (např. *Filípec*, Jindřich: *Sociologie pro novináře*. Praha 1987).

⁶¹ *Knihovnička novináře* představuje soubor téměř čtyř desítek titulů, které odrážejí dobovou představu o obsahu novinářského vzdělávání. Zaměření titulů sahá od podpory jazykové kultury novinářů (např. *Bečka*, Josef Václav: *Jazyk a styl novin*. Praha, 1973) přes politickou osvětu (např. *Bunzlová*, Alice: *Tisková agentura jako nástroj ideologického boje*. Praha, 1980) až po otázky výkonu novinářského povolání (např. *Štorkán*, Karel: *O reportáži prakticky i teoreticky*. Praha, 1985).

⁶² Např. *Perkner*, Stanislav: *Žánry rozhlasové žurnalistiky*. Praha 1982, nebo *Hladká*, Jitka: *Metody tvůrčího žurnalismu*. Praha 1982.

Výchozí situace po roce 1989

Rozpad mocenské sféry Sovětského svazu po roce 1989 znamenal pro země, které patřily k „východnímu bloku“, zásadní společenské, politické a ekonomické přeměny, jež zpravidla směřovaly – přinejmenším na úrovni ústavy – k vysoké míře individualismu, k vytvoření pluralitních parlamentárních demokracií a liberálně tržnímu hospodářství. V Československu se k přebudování politického a hospodářského systému přidružila ještě změna státoprávního uspořádání. Jak známo, republika se se začátkem roku 1993 rozdělila na dva samostatné státy. Do mediální sféry se tyto zásadní změny promítly v rovinně legislativní, strukturální i obsahové. Došlo k privatizaci a přeměně struktury tištěných periodik – byla reformována a obnovena řada periodik a vznikly nové tituly deníkové i časopisecké (úspěšné byly především bulvární listy). Velká část celostátního i regionálního tisku se dostala do rukou zahraničních vlastníků, ve vysílacím sektoru se ustavil tzv. duální model souběžné existence soukromých rozhlasových a televizních stanic a stanic veřejné služby a soukromé televizní stanice získaly na trhu dominantní postavení. V roce 1992 se Česká republika propojila s celosvětovou sítí Internet. Tištěná, vysílací i internetová média se stala významnou součástí ekonomiky, začala se rychle orientovat na zhodnocování investic a obsahově prodělala vývoj směrem k hyperkomercializaci se všemi důsledky, které to má pro žurnalistiku a její roli ve veřejném prostoru demokratické společnosti.

Pro rozvoj myšlení o médiích v obou aspektech, které v tomto textu sledujeme (tedy pro historicko-teoretickou reflexi i pro novinářské vzdělávání), nebyla situace po roce 1989 obzvláště příznivá. Instrumentální přístup k médiím a ideologizace jejich působení praktikovaná předcházejícím režimem zdiskreditovaly do značné míry jak samotnou žurnalistiku, tak novinářské vzdělávání a do jisté míry i odborné zkoumání médií. Nedostatek informací o vývoji relevantních oborů v ostatním světě vedl k tomu, že v novinářských ani akademických kruzích nebylo nijak výrazně zakotvené povědomí o potřebě soustavného studia médií a vědecké reflexe mediální komunikace ve všech jejích podobách.

Fakulta žurnalistiky pražské Karlovy univerzity byla na jaře 1990 zrušena a její místo zaujala nově založená Fakulta sociálních věd, která převzala také odpovědnost za rozvoj vzdělávání novinářů a nové konstituování oboru, který byl tehdy koncipován jako „teorie masové komunikace“ a později se změnil na „mediální studia“. V roce 1996 vzniklo potom za podpory ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy Centrum pro mediální studia jako pracoviště pro vědecký výzkum v oblasti mediální komunikace. V 90. letech byly zřízeny katedry věnující se studiu médií a žurnalistiky také na jiných velkých univerzitách v České republice – v Brně a Olomouci.

Velmi problematickou se ukázala otázka přihlášení se k legitimní tradici. V období mezi světovými válkami byla česká novinověda či věda o novinách sice na výši doby, měla ale málo času k tomu, aby se rozvinula a bezpečně se usadila mezi respektovanými obory o člověku a společnosti. Období let 1948–1989 (s výjimkou krátkého přeryvu ve druhé polovině 60. let, kdy vyšlo několik zajímavých prací o komunikaci, včetně důležitých překladů) nabízelo jen malou možnost návaznosti – s výjimkou studia dějin médií (a snad i pokusů o klasifikaci žurnalistických žánrů). To si udrželo i v období do roku 1989 těsný kontakt především s historickou obcí, a mělo tedy po roce 1989 kde hledat oporu pro další existenci. Při budování základů studia médií po roce 1989 nezbyvalo proto než vědeckou disciplínu, která se zabývá médii a žurnalistikou, založit s minimální vazbou na domácí tradici. Jako lehce dostupná náhrada za tuto chybějící tradici se nabízelo převzetí koncepce ze zahraničí, což bylo – agilně a v dobré víře – aktivně podporováno kolegy ze západoevropských zemí a z USA. Proto se období 90. let minulého století odehrává ve velké míře ve znamení překladů a uvádění zahraničních titulů z oblasti studia médií do českého prostředí – jako sociologicky zaměřený McQuailův *Úvod do teorie masové komunikace*,⁶³ sociální teorie médií *Média a modernita* od Johna B. Thompsona⁶⁴ nebo kritická esej Neila Postmana *Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy*.⁶⁵ Texty zaměřené na historii, které se zabývají vývojem médií, byly v této době do Česka uváděny jen zřídka – nejdůležitějšími byly pravděpodobně dva texty, a to *Strukturální přeměna veřejnosti* Jürgena Habermase, která vyšla v češtině v roce 2000,⁶⁶ a dále politickoekonomická interpretace dějin médií od Dietera Prokopa pod názvem *Boj o média*.⁶⁷ S těmito tituly vstupuje do studia médií i řada obecných výkladových rámců pro výklad dějin médií a sociální teorie médií – od technologického determinismu vykládajícího pod vlivem torontské školy celé dějiny lidské komunikace jako dějiny akumulace komunikačních možností člověka přes kulturně historické a sociálně historické zobecňující narace typu „od Gutenberga k Internetu“ po politologické (resp. politické) interpretace emancipačního a demokratizujícího charakteru.

⁶³ *McQuail, Denis: Mass Communication Theory: An Introduction. London 1987. – Týž: Úvod do teorie masové komunikace. Praha 1999.*

⁶⁴ *Thompson, John B.: The Media and Modernity: A Social Theory of the Media. Cambridge 1995. – Týž: Média a modernita. Praha 2004.*

⁶⁵ *Postmann, Neil: Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business. New York 1986. – Týž: Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy. Praha 1999.*

⁶⁶ *Habermas: Strukturwandel der Öffentlichkeit. – Týž: Strukturální přeměna veřejnosti. Praha 2000.*

⁶⁷ *Prokop, Dieter: Der Kampf um die Medien: das Geschichtsbuch der neuen kritischen Medienforschung. Hamburg 2001. – Týž: Boj o média. Dějiny nového kritického myšlení o médiích. Praha 2005.*

To vše přejímalo české – a nejen české – postkomunistické prostředí bez znalostí konkrétního vývoje a role vlastních médií ve společnosti. Domníváme se, že toto nekritické přijímání mělo velmi negativní důsledky pro rozvoj samotného myšlení o médiích obecně a o žurnalistice speciálně. Za více než dvacet let, které od roku 1990 uplynuly, se totiž nůžky mezi abstraktními makro-narativními pracemi o vývoji a roli médií, které byly po roce 1989 ze „Západu“ importovány, a pracemi zaměřenými na každodenní fungování českých médií doširoka rozevřely. Přitom zvláště historiografické práce, které by popisovaly a analyzovaly faktický vývoj médií a jejich každodenní fungování a užívání v diachronním i synchronním pohledu, by byly nutně zapotřebí.

Vědecké přístupy k novinovědě a k výzkumu médií

Snahy o soustavnější rozvoj oboru, který by se zabýval studiem tisku, žurnalistiky a médií, jehož institucionální počátky se dají na území dnešní České republiky vysledovat až do 20. a 30. let 20. století a sledovat do současnosti, lze rozčlenit podle následujících přístupů:

1. Literárněvědní a literárněhistorický přístup: Média (zvláště publicistiku) chápe jako integrální součást literatury. Vychází především z kulturní role tisku a novinářské produkce si všímá hlavně v souvislosti s kulturními časopisy, resp. s novinářským působením literátů a kulturně činných osobností. Literární teorie pak představuje významnou inspiraci studiem žánrových typů, k nimž často přidává i publicistické žánry (které pojímá jinak než tzv. praktická žurnalistika, jež se soustřeďuje především na praktické zkušenosti).

2. Sociologický a politologický přístup: Stál na počátku myšlení o tisku a žurnalistice a za prvními požadavky na ustavení novinovědy ve 20. letech 20. století a byl inspirován Maxem Weberem a německou sociologií. Rozvíjel se ve 20. a 30. letech a po roce 1948 byl potlačen jako ideologicky nevyhovující. Ve druhé polovině 60. let se sociologicko-politologický přístup v náznacích znovu objevil na scéně, ale rychle skončil. Po roce 1989 byl – byť v poněkud eklektické podobě – restaurován jako importovaný rámec ustavujícího se studia médií.

3. Historický přístup: Studuje média jako součást sociálních, politických a kulturních dějin. Zájem o tisk a žurnalistiku jako historické téma je nejstarší vrstvou myšlení o této oblasti společenského života a udržuje se do současnosti jako klíčová disciplína myšlení o médiích, tisku a novinářství. Tento přístup vykazuje také největší kontinuitu vývoje.

4. Lingvistický přístup: Chápe média jako součást soustavy komunikačních funkcí přirozeného jazyka a autonomní aspekt jazykové kultury. Začal se formovat

v meziválečném období v kontextu české funkčně strukturalistické lingvistiky a na síle nabral od 50. let 20. století, kdy se začalo soustavněji uvažovat o existenci plnohodnotného „publicistického stylu“. Vedle toho se zájem o žurnalistiku promítal do normativního pojetí jazykové kultury, v němž jsou média chápána jako kulturotvorný faktor.

5. Přístup z pohledu právní vědy: Média chápe jako aspekt právního chování a právního rámce dané společnosti a analyzuje je v právně teoretické rovině (např. v souvislosti s otázkou legitimacy a veřejnosti) i v aplikované rovině (právo na soukromí, odpovědnost médií atd.). V našem výkladu jsme tomuto aspektu myšlení o médiích nevěnovali příliš mnoho pozornosti, proto alespoň zde připomeňme např. práci Jana Hrabánka.⁶⁸

6. Filozoficko-teoretický přístup: Usiluje především o analýzu role, postavení a chování médií z hlediska obecné představy o společnosti – důležitými představiteli tohoto přístupu jsou Karel Hoch, Alfred Fuchs, Václav Cháb a Jaroslav Koudelka. České prostředí se v uvažování o médiích chová eklekticky a v jeho rámci nevznikla silná teoretická koncepce role tisku a žurnalistiky. Výjimku nepředstavuje ani v zemích sovětské sféry vlivu rozvíjená „teorie žurnalistiky“, která byla rozpracovávána jako aplikovaná disciplína marxismu-leninismu, zvláště v 70. a 80. letech 20. století, ale v českém prostředí dala vzniknout některým dobově zajímavým pracím. Především Vladimír Hudec se pokusil o určitou ideologickou systematizaci teoretického uchopení žurnalistiky uspořádanou podle modelu zahraničních publikací, ale nepřekročil hranice oficiálního pojetí společnosti socialistického Československa.⁶⁹

K tomuto výčtu je třeba ještě dodat, že mnoho vědeckých disciplín přispívá v rámci svého působení k rozvoji myšlení o médiích tím, že předkládají doklady a data o stavu a působení médií (to se týká např. poměrně bohaté statistického zpracování periodik).

Spatřujeme tedy v současných oborech zabývajících se studiem médií jednak tradici, která sahá daleko do minulosti, jednak silnou tendenci k orientaci na západní vzory. Výzkum také ukázal, že myšlení o médiích má význam pro mnoho dalších akademických disciplín. Tak nezbývá než doufat, že český obor mediální studia snad přijme v příštích letech i naši domácí tradici a bude umět rozvíjet výzkum, který bude intenzivněji reagovat na českou situaci a potřeby české žurnalistiky mediální komunikace vůbec, než tomu bylo v minulých letech.

⁶⁸ Srov. Hrabánek, Jan: Nové československé právo tiskové. Ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové zákony atd. Praha 1933. – Týž / Kopecký, Václav: Redaktorské právo československé. Praha 1947.

⁶⁹ Hudec: Úvod do teorie žurnalistiky.